

УДК 141.3:130.2+111.84

А. А. Добжиньські
магістр філософії, ліценціат теології,
аспірант кафедри історії філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка

ЗЛО В ПОСТМОДЕРНІЗМІ: СПРОБА РЕЦЕПЦІЇ ЖАНА БОДРІЙЯРА

У прозорих системах, гомеостатичних чи гомеофлюїдних, немає більше стратегії Добра проти Зла, є лише стратегія Зла проти Зла – стратегія найгіршого Жан Бодрійяр «Прозорість зла»

Постмодернізм, що перевертає філософські категорії «догори дригом» і підважує самі ідеї істини, добра та краси, навколо яких струнко вибудовувалася антична філософія і гнучко лавірувала пізніша філософська традиція Заходу, не залишає обабіч і проблеми етичного й онтологічного характеру, до яких належить одне з вічних питань філософії – проблема зла. Навіть більше, саме етичний контекст виявляється в ньому найбільш «розхристаним», а онтологічний – незбагненим (бо навіщо?).

«Сучасна революція – це революція невизначеності, – пише ще в 1970-х роках Жан Бодрійяр. – Ми дуже далекі від того, що прийняти її» [1, с. 64]. Парадокс полягає в тому, що, уникаючи невизначеності, нароцуючи комунікативні потоки, масиви інформації тощо, ми лише поглиблюємо цей стан. Адже в нарощенні потоків суто статистично збільшується частка випадкового, що перебуває на периферії системи, тоді як нас тягне до фатального – того, що в серцевині. Вияв фатального неодмінно викликає в людини прилив екзальтації, що може бути потрактований як «доторкання до «справжнього», незмінного, бодай чогось, що не підлягає всезагальній мінливості. У такому потоці гостро постає питання границь, певного обмеження, яке задавало б вектор чи орієнтир. За умови необрання його самотужки (та й обрання теж, але меншою мірою) соціум застосовує власні принципи. Відтак чільним принципом у соціумі стає примус – примус до комунікації, до знання, до насолоди – начебто усього того, чого людина «органічно» повинна була б прагнути. Та саме тут і ховається спід «позитивного прикриття» благих намірів: «Підтвердження про те, що статичну істину завжди може бути спростовано, – зовсім не школярська гіпотеза. Це – надія, що виходить із самої суті колективного генія зла» [1, с. 60].

Операційний парадокс, що є результатом операційного примусу: «Краще нічого із себе не уявляти, щоб змушувати когось являти собою цінність; не потрібно будь-що знати чи виробляти, аби змушувати до цього інших; не потрібно мати приводу для розмови, щоб спілкуватися» [1, с. 72–73]. Ж. Бодрійяр підводить до цієї думки через приклад функціонування фізичного тіла спортсменів, однак це принцип застосовний до будь-якого виду діяльності. Зрештою, для успішної реалізації необхідна дистанція до ситуації. Так, «щоб розсмішити, бажано самому бути серйозним», стверджує Ж. Бодрійяр. Варто бути злим, аби «причинити добро»? Чи достатньо добрим, аби Зло прийняти? Бодрійярів підхід до проблеми зла надзвичайно цікавий у багатьох аспектах: від етичного до онтологічного (останній взагалі рідко й доволі нішево глибоко піднімався у філософській думці щодо зла). Тому його візія «тотального Добра» та обіцянки потенційної сили Зла видаються надзвичайно важливою й актуальною темою сьогодення, що могла б не лише збагатити філософську думку, а й полегшити «страхи» сучасного соціуму.

Категорія зла є викликом для філософії як одне з найбільш давніх і впертих питань, які пройшли в історії людського мислення величезний шлях, але не отримали визначення. Загальна бібліографія за темою значна, хоча після методологічних міркувань Ж. Наберта, Г. Марселя та П. Рікера, які намагалися окреслити певну мапу досліджень феномена зла, радикально нових ідей, окрім постмодерністського дискурсу, на нашу думку, так і не з'явилося. Поодинокі спроби осмислення зла в різних площинах: політичній

(тут варто звернути особливу увагу на напрацювання американського психоаналітика Р. Столоруо щодо риторики зла) [6]; семіотичній (наприклад, цілковито революційний текст А. Бокшицького про перенесення в науковий дискурс побутових уявлень про зло й адекватність перекладу і тлумачення Євангелія) [2]; соціально-філософській (бестселер Л. Свендсена в намаганнях «зловити» «неосяжність зла») [5]; зрештою, феноменологічній (знаменита «теорема про прокляту сторону речей» Ж. Бодрійяра).

Що ж стосується самого Ж. Бодрійяра, то його філософський спадок досліджується передовсім у ключі питань символічного обміну, симулякру та феномена тероризму як акту соціальної репрезентації. Усі вони мають вагомe значення щодо тем, у яких порушуються, однак, якщо підійти до питання зла як такого, децю звужують його розуміння.

Саме тому, на нашу думку, варто більш глибоко звернутися до аналізу зла в усіх аспектах, які покладає Ж. Бодрійяр. Ми свідомо уникаємо зосередження на політично-етичному контексті тероризму й винесемо його за межі розвідки, аби уникнути смислових перекосів, актуалізуючи власне філософський ракурс. Зазначимо лише, що в соціумі, де легітимізованими виявляються розмаїті форми дискурсів про Добро, Зло трансформується в розмаїті вірусні й терористичні форми. Однак роль і «символічне навантаження» їх не таке однозначне, як може видаватися. «Тероризм у всіх його формах є трансполітичним дзеркалом Зла. Єдине справжнє питання, що постає перед нами, – питання про те, куди проникло Зло. Воно проникло всюди: анаморфоз усіх сучасних форм Зла нескінченний» [1, с. 121]. Отже, якщо раніше ми зосереджувались на онтологічному статусі зла [3; 4], то питання, яке ми прагнемо вирішити цим дослідженням, – де саме знаходиться умовна точка «гармонії» чи «ефективності» поміж Добром і Злом, якими вони є в нашому соціумі ХХ століття та який їх потенціал чи загрози.

Загроза «тотального Добра» та потенційна сила Зла: гомеопатична терапія

Як наш сучасник, утомлений цивілізаційними «здобутками», Ж. Бодрійяр убаचाє порятунок від «ери невагомості» саме в розмаїтих виявах зла: епідеміях хвороб, катастрофах, тероризмі, наркоманії, психічних розладах тощо. На перший погляд такі чаяння абсурдні, бо не можуть дати нічого позитивного. Але саме проти «білокрів'я позитивності», на яке хворіє сучасний соціум, – примусового позбавлення всього (речей і явищ) їхніх негативних рис – і скерована гомеопатична терапія Зла. Аби зрозуміти думку Ж. Бодрійяра, потрібно глибше проникнути в його візію сучасності.

З одного боку, тут ідеться про всезагальну оптимізацію згідно з критеріями відповідності й оптимальної сумісності, з іншого – про пояснення й виправдання всього існуючого. Саме упорядкованість, синхронізованість, досконалість – усе це утворює світ, абсолютно неприйнятний для природи як людини, так і самого світу. Така стерильність породжує численні алергічні реакції: «Неприйняття, відторгнення, алергія – особливий вид енергії. Ця внутрішня енергія, яка зайняла місце негативізму й обурення, викликаного незгодою, породжує найбільш незвичайні явища нашого часу: вірусні патології, тероризм, наркоманію, злочинність і навіть ті явища, які прийнято вважати позитивними, – культ успіху та колективну істерію виробництва – явища, багато більш схожі на примус позбутися чогось, аніж на спонукання будь-що створити» [1, с. 105–106].

У такому вихолощеному від небезпек світі, де загрозу становлять хіба автоімунні явища, баланс поміж добрим

і злим набуває нового значення. Щоб зрозуміти, в чому полягає загроза тотального (а подекуди й тоталітарного) Добра та потенційна конструктивна сила Зла, варто зауважити, як саме реалії сучасного світу змінили людину. «Зникли сильні спонукання чи, інакше кажучи, позитивні, вибагливі, привабливі імпульси. Бажання, які ми відчуваємо, дуже слабкі; наші смаки все менш визначені. Розпались, невідомо за чим тасним умислом, сузір'я смаку, бажання, волі. А сузір'я злої волі, відкидання й відрази, навпаки, стали більш яскравими. Здається, що звідти виходить якась нова енергія зі зворотнім знаком, певна сила, що замінює нам бажання, необхідне звільнення від напруження того, що замінює нам світ, тіло, секс. Сьогодні можна вважати визначеною тільки відразу, пристрасть більше такою не є» [1, с. 106]. Ці глобальні зміни чуттєвості не лише відбулися на рівні психосоціального, а й зачепили начебто цілковито природний світ фізіології.

Якщо накласти міркування Ж. Бодрійяра на світ того, що ми позірно вважаємо «фізіологічним», – здоров'я, сексуальність, самопочуття, силу, чуття, то ми отримаємо відповідь, що це радше соціокультурні конструкти, аніж щось, що має нехай навіть умовно об'єктивну, та все ж чітку систему координат. Здоров'я й умовний «стан хвороби» залежать від прийнятих у суспільстві норм (зрештою, стандарти ВООЗ у різних країнах і регіонах теж різняться, або ж 37^а за Цельсієм, які для східноєвропейської медичної традиції є критичною позначкою хворобливого стану, у північноєвропейській медичній школі такою не вважаються). Сексуальність уже розмиває штивні конструкти straight і гомосексуальності, стверджуючи показники гомо- й гетеро- двома полюсами, що є умовними, ідеальними (а отже, сконструйованими). Так само чуття, які хоча й мають закладену природу у фізіології та зовнішні подразники як фактори включення, але фокусування й навіть принципове виведення їх у поле уваги також залежать виключно від внутрішньої настанови, що перебуває в нерозривному зв'язку із соціокультурною нормою.

Жан Бодрійяр стверджує, що наші дії, наші затії та навіть хвороби мають усе менше об'єктивних мотивацій – це результат внутрішньої відрази до себе. Себто маємо вихолощений світ, скерований на «позитивність», «покращення», комфорт і безпеку, а з іншого боку, людину в ньому, що боролася за «причинення добра», але щось не спрацювало. «Ми стали соціумом фанатично зніженим чи зніжено фанатичним» [1, с. 123]. Ця віртуальна згода душить і не залишає місця на антагонізм, полеміку, іронію, тим самим виганяючи зло за периферію. Кітчевий світ «няшок», яскравих селфі, коучів зі щасливого життя, тренінгів особистісного зростання й таке інше виштовхує все «негативне» за свої кордони. Негативне налаштування чи негативність загалом (до цього часто схильні зараховувати критичне налаштування взагалі) стають певною мірою *mauvais ton* – про це багато йдеться в аналітичних текстах про соцмережі, де «позитивність меседжу» позиціонується як один із ключових факторів успіху.

«Світ так наповнений позитивними емоціями, наївною сентиментальністю, канонізованим марнославством і догідливістю, що іронія, насмішка й суб'єктивна енергія зла в нім завжди виявляються більш слабкими» [1, с. 159]. Ж. Бодрійяр відзначає репресивний характер такої соціально схвалюваної стратегії щодо думки, де будь-яке відхилення від позитивної норми витісняється й підлягає відторгненню. «Позитивне, звеличене до рівня гіперболи, породжує катастрофу, в силу неможливості виділити кризу і критику навіть у гомеопатичних дозах» [1, с. 157]. Подібно як стерильно вичищений від паразитів і бактерій організм атакує сам себе надлишком незастосованих антитіл, так і сучасний західний соціум відчайдушно вишукує в собі хвороби. Стратегія, застосована для країн «третього світу» за зразком перемикання уваги на зовнішнього Ворога, тут спрацює слабо в силу егоцентричності «хворіючого суб'єкта». Фактично, для західного світу характерне самозамикання не лише емпатичне, а й інформаційне: пересічні новини

зосереджені на інформаційному полі «близького околу» й рідко включають докладне інформування про міжнародний контекст, безпосередньо не застосовний до суб'єкта, який сприймає. А при включенні формат подачі інформації буде максимально відстороненим емоційно.

Жан Бодрійяр не називає цю ситуацію «кризовою», бо розуміє кризу як порушення рівноваги поміж причиною та наслідком, однак тут ідеться про «інтенсифікацію процесів у пустоті» [1, с. 48]. Така форма найкраще порівнюється з одним із улюблених прикладів Жана Бодрійяра – образом «диявольської вагітності», як називає рак Сюзен Зонтаг, ракові метастази виникають як боротьба організму із самим собою.

«Цей подвійний процес паралелізації та інертності, пришвидшення в пустоті, надмірності виробництва за відсутності соціального змісту й кінцевих цілей відображує й подвійний феномен, який прийнято приписувати кризі, – інфляцію та безробіття» [1, с. 49]. Власне, безробіття і є «застиглою масою інертності», воно і становить «сповільнену катастрофу», але навіть не через кількісні показники, а через якісні зміни [1, с. 50–51]. Проблема сучасного безробіття не у відсутності робочих місць як таких, а в пасивній згоді і схваленні цього статусу. Західне безробіття не передбачає життя в скрутні та погуг до перекваліфікації, пошуку нових горизонтів, прикладення надзусиль. Це стан помірної ситості, безпеки й ліни, достатнього комфорту, що гарантує забезпечення «основних потреб» і не створює потреби до дії. Із цими проблемами вже зіштовхнулися соціально налаштовані Франція та Великобританія, а більш радикальна Німеччина вводить низку суворих обмежень для осіб, що живуть «на соціалах», на зразок неможливості мати у власності автомобіль чи певний контроль за відпочинком тощо. «Пустота ніколи не була трагічною, насичення завжди фатальне; воно породжує водночас правець та інертність» – так фіналізував би опис актуального стану західного соціуму французький мислитель [1, с. 48]. Тобто ця соціальна система підтримки – благий намір, який своєю добродійністю призводить до неочікувано кепських результатів.

Текст Ж. Бодрійяра написаний у спраглатості за динамікою, за прозорим, зрозумілим лінійним рухом, що розігнав би нудоту перенасичення, в очікуванні війни. Однак сам Ж. Бодрійяр ще не вмів прикласти свої ж теоретичні тези до живої практики: теперішня війна більше не спроможна охопити всю систему, так як система вийшла за власні межі. Відчуття катастрофи – очищення, полегшення, звільнення – ось, що приносить вдовolenня людині тепер. Це та мета, якої вона прагне і яку максимально відтягує, збільшуючи градус напруження. Атракційність тепер не адреналінова характеристика, навпаки, вона – в «переохолодженні подієвих процесів, а також у їх непередбачуваності» [1, с. 58], бо що може бути звабливішим у прописаному уніфікованими дипломатичним протоколами світі від непередбачливості.

Тероризм, маскарад, рак і теорема про прокляту сторону речей

Тероризм, маскарад, рак – такі версії «порятунку» непередбачено висуває Ж. Бодрійяр. «Тут немає ні моралі, ні винності: принцип Зла – просто синонім принципу повернення до попереднього стану і принципу лиха. У системах, що розвиваються шляхом всезагальної позитивності й втрати символів, зло в будь-яких своїх формах рівносильне основному правилу оборотності» [1, с. 95–96]. Тут автор «Прозорості зла» вводить певну ієрархічність: «Ще гірше зло – розумове отупіння, нормативне усупільнення, універсальна запрограмованість» [1, с. 98]. Так, тероризм теж може бути автоімунною реакцією захисту від «епідемії згоди, політичної лейкемії й занепаду», подібно як неврози захищають людину від безумства, а СНІД – від сексуальної епідемії. «Перед обличчям загибелі, яке ховає в собі повна невагомість, незносна легкість існування, всезагальна скученість і лінійність процесів, загибелі, що захоплює нас у порожнечу, ці раптові вихори, які ми називаємо катастрофами, є те, що нас уберігає від катастроф. Ці аномалії, ці крайнощі відтворюють зону гравітації і щільності, що пере-

шкоджає дисперсії. [...] так, катастрофу можна розглядати як певну помірковану стратегію» [1, с. 101].

У наявній системі комунікації і відношень немає більше боротьби Добра і Зла: Добро «зняшилось» та ослабло в монополізованому своєю надією світі, а Зло трансформувалося в розмаїті вірусні й терористичні форми. «Для Зла не існує іншого трактування, аніж саме Зло» [1, с. 128]. Ж. Бодрійяр демонструє абсурдність вільного вибору в умовах диктатури Добра, коли право на життя стає настільки репресивним, що відбирає в людини право на Смерть. Така дійсність, що працює лише на один полюс, робить життя плоским, а людину – персонажем, а не людиною. Адже повноту життя забезпечують й інші права: «право на нечасний випадок, право на злочин, право на помилку, право на зло, право на найгірше, а не лише на найкраще, і це значно більшою мірою, аніж право на щастя, робить вас людиною, достойною цього імені» [1, с. 130].

Зло є невіддільною частиною речей, і це «життєвий принцип руйнації зв'язків», який не має стосунку до моралі, але є онтологічним принципом. Від самого створення Раю принцип Зла є принципом пізнання. Принцип Зла є принципом незгодженості, непередбачуваності.

Основна ілюзія людства полягає в тому, що можна відділити Добро від Зла й тим самим створити умови розвитку одного з них, вона абсурдна й сміховинна. Розділення цих понять – мрія, а прагнення до їх об'єднання – фантастична утопія [1, с. 185]. Проблема Добра, відтак, у тім, що воно структурно складніше: «Добро полягає в діалектиці Добра і Зла, а Зло ж – у запереченні цієї діалектики. У радикальному розділенні Добра і Зла й унаслідок цього в автономії принципу Зла. Тоді як Добро передбачає діалектичний зв'язок зі Злом, Зло базується на самому собі, на повній несумісності з Добром. Зло, отже, виявляється господарем ситуації, і принцип Зла, панування вічного антагонізму, отримує триумф» [1, с. 205]. В умовах обмеженості ресурсу – духовного, інтелектуального, вольового, енергетичного – виживає простіший механізм і система.

Саме на цих засадах Ж. Бодрійяр вибудовує свою теорему про прокляту сторону речей, що закладає нероздільність добра і зла. Загроза Добра в тому, що йому необхідне Зло для свого існування й розвитку, воно не самодостатнє в своєму бутті, його «зона комфорту» – крихкий баланс. Потенціал Зла ж – в ініціації відповідних процесів, що цей баланс можуть забезпечувати. Тому перемога Добра – це не знищення й вигнання Зла, не позбавлення його демонічних сил, а обережна та сповнена насолоди непередбаченості співпраця.

Відтак змінюються самі правила гри, які, якщо їх прикласти до історичного фактажу й результативного аналізу, видаються не такими вже й новітніми: «Нове правило гри – принцип невизначеності, що панує сьогодні в усьому і є джерелом гострої інтелектуальної й, без сумніву, духовної насолоди» [1, с. 59].

Література

1. Бодрійяр Ж. Прозрачність зла / Ж. Бодрійяр ; пер. с франц. Л. Любарской и Е. Марковской. – М. : Добросвет, 2000. – 258 с.
2. Бокшицкий А. Неизвестное евангелие по Матфею / А. Бокшицкий // Нева. – 2006. – № 2. – С. 193–198.
3. Добжински А. О возможности философской онтологии зла: к постановке проблемы / А. Добжински // Вестник ПСТГУ. Серия I «Богословие. Философия». – 2010. – С. 33–42.
4. Добжинський А. А. Зло як порятунок: об'єктивна енергія та онтологічний статус зла (Ж. Бодрійяр) / А. А. Добжинський // Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25–26 березня 2016 року). – Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2016. – 108 с. – С. 14–19.
5. Сведсен Л. Философия Зла / Л. Сведсен ; пер. с норвежского. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – 352 с.
6. Столору Р. Д. Аушвиц, Бен Ладен и идеология во-скрешения / Р. Д. Столору [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://russ.ru/pole/Aushvic-Ben-Laden-i-ideologiya-voskresheniya>.

Анотація

Добжинський А. А. Зло в постмодернізмі: спроба рецепції Жана Бодрійяра. – Стаття.

У статті розглядаються феноменологічні й частково онтологічні аспекти проблеми зла в праці Ж. Бодрійяра «Прозорість зла». Підважується правомірність симетричної опозиції категорій «Добро» і «Зло», пропонується інший тип взаємовідносин, закладений у їх онтологічних характеристиках. Порушується питання порятунку сучасної людини від «ери невагомості» й «тоталітаризму позитивності», що втілюється в «операційному примусі» тотального Добра. Через аналіз категорій тероризму, маскараду та раку обстоюється слушність теореми про прокляту сторону речей, яка може слугувати відновленням «життєвого принципу руйнації зв'язків». Цілюща сила зла вбачається в гомеопатичному його дозуванні й нерозривності добра і зла як онтологічного принципу. Зло стверджується як автономне, а Добро – як діалектичне й несамодостатнє у своєму бутті. Потенціал зла покладається в ініціації процесів, які можуть забезпечувати крихкий баланс цієї нероздільності.

Ключові слова: зло, філософія постмодернізму, Жан Бодрійяр, онтологія зла, феноменологія зла, тотальне Добро, символічний обмін, «ера невизначеності», тероризм, теорема про прокляту сторону речей.

Аннотация

Добжински А. А. Зло в постмодернизме: попытка рецепции Жана Бодрийяра. – Статья.

В статье рассматриваются феноменологические и частично онтологические аспекты проблемы зла в сочинении Ж. Бодрийяра «Прозрачность зла». Ставится под сомнение правомочность симметричной оппозиции категорий «Добро» и «Зло» и предлагается иной тип взаимоотношений, заложенный в их онтологических характеристиках. Поднимается вопрос спасения современного человека от «эры невагомости» и «тоталитаризма позитивности», воплощенного в «операционном принуждении» тотального Добра. Через анализ понятий терроризма, маскарада и рака отстаивается правомочность теоремы о проклятой стороне вещей, которая может служить возобновлением «жизненного принципа разрушения связей». Целебная сила зла усматривается в гомеопатической его дозировке и неразрывности добра и зла как онтологического принципа. Зло утверждается как автономное, а Добро – как диалектическое и несамодостаточное в своем бытии. Потенциал зла предполагается в инициации процессов, которые могут обеспечивать хрупкий баланс этой неразделимости.

Ключевые слова: зло, философия постмодернизма, Жан Бодрийяр, онтология зла, феноменология зла, тотальное Добро, символический обмен, «эра неопределенности», терроризм, теорема о проклятой стороне вещей.

Summary

Dobrzyński A. A. Evil in postmodernism: an attempt at reception by Jean Baudrillard. – Article.

The article deals with phenomenological and – partially – ontological aspects of the problem of evil in the work of J. Baudrillard “Transparency of Evil”. The legitimacy of the symmetrical opposition of the categories of Good and Evil is called into question, and another type of relationship is laid down (implicitly laid in their ontological characteristics). The issue of saving the modern man from the “era of weightlessness” and “totalitarianism of positivity”, embodied in the “operational compulsion” of the total Good, is being raised. Through analysis of the next concepts: terrorism, masquerade and cancer, the legitimacy of the theorem on the damned side of things is upheld, which can serve as a renewal of the “vital principle of breaking ties”. The curative power of evil is seen in its homeopathic dosage and the continuity of Good and Evil as an ontological principle. Evil is affirmed as autonomous, and Good – as dialectical and not self-sufficient in its being. The potential of evil is assumed in the initiation of processes that can ensure a fragile balance of this inseparability.

Key words: Evil, philosophy of postmodernism, Jean Baudrillard, the ontology of evil, phenomenology of evil, total good, symbolic exchange, “era of uncertainty”, terrorism, theorem about the damned side of things.